

BEVEZETÉS

1. Líbia a török korban

Amikor 1551-ben Szinán pasa elfoglalja Tripolit, ez a több évszázados líbiai török uralom kezdete is egyben. Az új tartomány élére a pasa kerül, ám ennek hatalma az idők során fokozatosan eltölpül a janicsároké mellett. A XVII. században a tartományban a török jelenlét egyre inkább formálissá válik, ami együtt jár a belső anarchia fokozódásával is.

1711-ben Ahmed Karamanli, akit a janicsárok saját vezetőjüké (dejjé) választottak, megöli a frissiben kinevezett török helytartót és saját kezébe veszi a hatalmat. Az ettől az időponttól számított ún. Karamanli-korszakban¹ (1711-1835) a szultán fősege Tripoliban gyakorlatilag teljesen névlegessé válik: Ahmed Karamanli saját dinasztikus hatalmának kiépítésébe kezd. Ebben a korszakban a tartomány legfőbb bevételi forrása a kalózkodás volt. Juszuif ibn Ali Karamanli uralma alatt (1795-1832) több európai országgal születnek megállapodások a kalózkodás visszaszorítása érdekében, melynek fejében viszont a Karamanli-család éves adóban részesül. A napóleoni háborúk után azonban az európai hatalmak erőlyesen lépnek fel a Tripolinak fizetett rendszeres éves adók ellen, ami a bevételi források jelentős megcsappanásához vezet. A kieső jövedelmek pótlására Juszuif kénytelen megemelni az adókat, ami belső zavargásokhoz, s 1832-ben Juszuif lemondásához vezet. Utóda, II. Ali (1832-1835) a lázadások megfékezésére török csapatokat hív az országba. A törökök rendet is teremtenek, ám minden várákozással ellentétben országon belül maradnak, sőt, a hazatérő török hajóhad magával viszi Alit is.²

Az ettől az időponttól számított ún. harmadik török korszakban a törökök egységes tartományként kezelik a vidéket, bár a korábbi

¹ Ezt nevezik második török korszaknak is. Líbia első török korszaka értelemszerűen a török hódítással kezdődik.

² A törököket az is maradásra bírta, hogy a harmincas években a franciák nekilátnak Algír meghódításának; ezáltal Konstantinápoly veszélyeztetve látja saját észak-afrikai birtokait.

időszakoknak megfelelően vonakodnak Fezzánt és Kirenaika belső, sivatagi vidékeit közvetlen irányítás alá vonni.³ 1879-ben Kirenaika élére közvetlenül Konstantinápoly alá rendelt vezető kerül, az 1908-as ifjútörök forradalom után pedig mind Tripolitánia, mind Kirenaika képviselőket küldhet a török parlamentbe.

Sajátságos problémája a török korszaknak, hogy Konstantinápoly sokáig nem is igen foglalkozott észak-afrikai tartományai külső határainak kijelölésével. Ennek török szempontból mindaddig nem is volt különösebb jelentősége, míg a szomszédos Egyiptom vagy akár Tunisz valamilyen laza formában elismerték a szultán főségét. A problémák a határok kapcsán akkor merülnek fel igazából, amikor az európai hatalmak is megjelennek a térségben: egy 1890-es olasz tanulmány szerint a franciák 1881-1890 között az elméletileg a szultán fősége alatti területekből mintegy ötezer km²-t csatolnak Tuniszhoz.⁴ A déli, Szahara felőli határ pedig úgyszólván nem is létezik: Konstantinápoly területi igényei ugyan nagyok (egészen a mai Dél-Algériára és Észak-Csádra kiterjedők), ám a gyakorlatban a török kormányzat semmit sem tesz a határok kijelöléséért. 1900-tól, de egyes helyeken már egészen 1875-től kezdődően a török kormányzat azzal próbálja meg érvényesíteni területi igényeit a Szaharában, hogy a lehető legtávolabbi pontokra is kisebb garnizonokat telepít. Fezzán déli határainak kijelölése kapcsán 1911 őszére Tripoliban terveznek egy francia-török konferenciát, mely azonban az olasz-török háború kitérője miatt elmarad.⁵

Ebben az időszakban a tartományok gazdasága a (szerény) mezőgazdaságon, kereskedelmen és kézműves iparon alapult. Őt nagy karavánútvonala indult ki a tengerparti kikötőkből: három dél, egy-egy

³ Eleinte a törökök is olyan jellegű problémákkal találják szembe magukat, mint évtizedekkel később az olaszok: a belső területek törzseit képtelenek a központi kormányzat elismerésére bírni. A törökök három nagy hadjáratot vezetnek az ország belsejébe, melyek közül kettő 20-20 évnél is tovább tart.

⁴ A végleges határrendezésre Tunisz és Tripolitánia között csak 1910-ben kerül sor, amikor is Tunisz újabb területeket kap.

⁵ Amint a lausanne-i békeszerződés értelmében a legdélebbi török garnizonokat kivonják a Tibesztiből és Borkuból, a franciák azonnal bevonulnak oda, ami kellőképpen bosszantja az olasz hódítókat.

pedig kelet, illetve nyugat felé. A XIX. század vége felé (az európai gyarmatosítás fokozatos előhaladtával) e kereskedelmi utak egyre vesztenek jelentőségükből, ezzel párhuzamosan azonban Tripoli és Bengázi mind nagyobb kereskedelmet bonyolít le a környező (és távolabbi) országokkal. A múlt század végén a tartományok legfontosabb kereskedelmi partnerei Olaszország, Nagy-Britannia, Málta, Egyiptom, Tunisz, Franciaország, Ausztria, Németország és Görögország, ahova mindenekelőtt állatokat, gyapjút, tevé- és lószőrt, datolyát és árpát exportálnak. A behozatalt a késztermékek széles skálája és fegyverek jellemzik.

A török kormányzatnak ebben az időszakban semmilyen áttekinthető elgondolása nem volt a tartományok fejlesztésével kapcsolatban. Az infrastruktúra, a közlekedés a nagy karavánutak hanyatlása mellett semmilyen fejlődésen nem megy keresztül: szinte teljes mértékben hiányoznak a használható utak. Ugyanilyen „pangás” jellemzi a mezőgazdaságot és a (kézműves)ipart, miközben a dohány és a só állami monopólium. A törökök egy dolgot azonban meglehetősen pontossággal műveltek: ez az adók és vámok kivetése és behajtása volt. Konstantinápoly legfőbb bevételei e tartományokból éppen az adókból és vámokból származtak, ami egyúttal állandó okot is kínált a belső sivatagi területek nomádjainak a központi hatalom elleni lázadásokhoz.

2. Olasz érdekek Észak-Afrikában

1881-ben a franciák saját uralmuk alá vonják Tuniszt, s ezzel Olaszország egy számára stratégiaileg igen jelentős terület megszerzésének lehetőségétől esik el.⁶ Olaszország nem utolsó sorban ebből a megfontolásból lép szövetségre 1882-ben Németországgal és az Osztrák-Magyar Monarchiával, majd a nyolcvanas évek hátralevő részében Eritreában és Szomáliában szerez magának gyarmatokat.

1887 februárjában Olaszország és Nagy-Britannia közt létrejön a földközi-tengeri antant, mely szavatolja a Mediterráneumban a *status*

⁶ Olaszország a korábbi években a franciákkal szinte versengve investált tőkét Tuniszban és küldi telepeseit az országba.

quót. Ugyanebben az évben a Monarchia, Olaszország és Németország közti hármasszövetség megújításakor kiegészítő pontok kerülnek a szerződésbe, melyek egyikének alapján a Mediterráneumban a *status quo* fenntartására kell törekedni,⁷ de ha az valamilyen oknál fogva mégsem lenne tartható, Németország Olaszország bármely akcióját támogatja a térségben.

Az aduai vereség⁸ s az időközben zajló francia-olasz vámháború, melyből a gyengébbik fél, Olaszország kerül ki vesztesen, a kilencvenes évek végén arra készítetik az olasz külpolitikát, hogy Franciaországgal szemben is inkább a megegyezéssel utat válassza, elismertetve Olaszország különleges jogait és érdekeltségét a török uralom alatti Tripolitánia és Kirenaika felett, mely területek Észak-Afrikában hovatovább egyedülként mindezülig a nagyhatalmi érdekeken kívül estek.

Ennek az új külpolitikai irányzatnak egyik megnyilvánulásaként a két ország hamarosan véget vet a vámháborúnak,⁹ 1900. december 15-én pedig Franciaország szerződésben ismeri el Olaszország különleges jogait Tripolitániában és Kirenaikában, míg Olaszország szintén jóindulatáról biztosította a franciákat Marokkóban.

Az olasz gazdasági behatolás Tripolitániában különösképpen erőre kap 1907-től kezdve, amikor a Banco di Roma¹⁰ fiókot nyit Tripoliban, melyet később további fiókok követnek más városokban is

⁷ Az 1891-es és 1902-es megújítások is ismételt sor kerül a *status quo* hangsúlyozására, emellett pedig Olaszország jogainak elismerésére a *status quo* megbomlása esetére. A szerződés 1902-es megújításával egy időben a Monarchia és Németország külön jegyzékben tudatja Olaszországgal, hogy amennyiben Olaszország fellépne Észak-Afrikában, a két ország nem tesz ez ellen irányuló lépéseket.

⁸ 1896. március 1. 1889-ben Abesszínia és Olaszország között létrejön az ucciali szerződés, mely rögzíti az Abesszínia és Eritrea közti határt, s melynek egyik cikkelyét az olaszok úgy értelmezik, hogy Abesszínia Olaszország protektorátusa. Amikor azonban 1896-ban ennek a „képzelt” protektorátusnak megpróbál érvényt szerezni, Olaszország megszegyenítő vereséget szenved Abesszíniától.

⁹ 1896-ban egy szerződésben Franciaország és Olaszország rendezi a Tuniszban lakó olaszok helyzetét, a vámháborúnak pedig a két ország 1898-ban vet véget.

¹⁰ A Banco di Roma alapítására 1880-ban került sor, kiterjedt üzletei voltak Törökországban, a Balkánon, Egyiptomban és természetesen Líbiában.

szerte Tripolitániában és Kirenaikában. A bank nem kifejezetten csak pénzügyi tevékenységet folytat Észak-Afrikában, hanem jelen van ipari és mezőgazdasági, valamint az infrastruktúrát érintő beruházásokban is.¹¹

1908-ban azonban az ifjútörök kormányzat hatalomra jutása erősen nacionalista karaktert kölcsönöz a Birodalom vezetésének: az ifjútörököknek eltökélt szándéka megszilárdítani az uralmat olyan távoli, de névleg a Birodalomhoz tartozó területek felett is, mint Tripolitánia és Kirenaika.¹² Ennek jegyében az olasz gazdasági behatolás Észak-Afrikában jelentős akadályokba ütközik a továbbiakban a török kormányzat részéről, s majdhogynem ellehetetlenül. A Banco di Roma felől komoly nyomás nehezedik az olasz kormányra, s a bank azzal „fenyegetőzik”, hogy amennyiben Olaszország a terület elfoglalásával nem biztosítja politikai és gazdasági uralmát Tripolitániában, a bank kénytelen lesz átengedni érdekeltségeit osztrák és német pénzintézeteknek.

Ugyanakkor a széles olasz közvélemény is pártfogolta Líbia elfoglalásának gondolatát: általánosan elterjedt az a nézet, hogy Líbia potenciális nyersanyagforrás Olaszország számára, ugyanakkor remek piac, s nem utolsó sorban megoldás lehet az olasz túlnépesedés problémájára is: a kép Líbiáról ekkoriban talán túlságosan is optimista.

Szintén nagy jelentőségű fejlemény, hogy 1909 októberében Olaszország Racconigiben megszerezte Oroszország elismerését Tripolitánia feletti jogaira, cserébe az orosz érdekeltségek elismeréséért a tengerszorosoknál.

A „szabad jelzést” egy tripolitániai akció megkezdésére az adta meg, hogy ekkoriban került sor az európai nagyhatalmak figyelmét

¹¹ Vasúthálózat kiépítéséről is születtek tervek, az olasz kormányzat pedig iskolarendszer kiépítésének gondolatával is foglalkozott. Az olaszok bevezették Tripoliban saját postarendszerüket. 1910-ben az olasz import Tripolitániából eléri a 9,8 millió lírát, míg az export 4,4 milliót.

¹² Hasonló elképzelések voltak az ifjútörököknek Bosznia-Hercegovinát (melyet a Monarchia annektál) és a vazallus Bolgár Fejedelemséget (mely az annexió után egy nappal proklamálja függetlenségét) illetően is.

szinte teljesen lekötő agadiri incidensre,¹³ s ez volt az a pillanat, amikor Olaszország „lecsapott”.

3. Az olasz-török háború

Giolitti¹⁴ 1911 szeptemberében meggyorsítja az előkészületeket egy esetleges katonai akcióra, egyúttal abból az okból is, hogy elkerüljenek egy esetleges német közvetítési kísérletet a Birodalom és Olaszország között. Az olasz parlament alsóházának működését 1911-ben felfüggesztik (egészen 1912 februárjáig), nehogy esetleg a törvényhozás bármilyen problémát támasszon egy katonai akcióval szemben.

Az olasz tengerészeti minisztérium legkésőbb december elejéig javasolja a Tripolitánia elleni akció elkezdését, San Giuliano¹⁵ és Giolitti szeptember 14-én egy novemberi kezdésben állapodnak meg. Az eseményeknek azonban váratlan lökést adott a *Derna* török hadihajó esete, mely Konstantinápolyból Tripoliba érkezett fegyverekkel és hadianyaggal. Az olasz kormány szeptember 25-én az olasz sérelmekről szóló jegyzéket intéz a török kormányhoz, ám ennek

¹³ A Panther 1911. július 1-jén futott be Agadirba. Az olaszok, hogy a nagyobb nemzetközi bonyodalmat elkerüljék, előbb kivárták a marokkói válság körüli vihar elültét, s csak utána léptek fel nyíltan Tripolitániában. 1911 nyarán az olasz külpolitika előbb az antant, majd szeptemberben Németország és a Monarchia „puhításába” kezd: az előkészítés alapvetően sikerrel jár.

¹⁴ Giovanni Giolitti (1842-1928); az 1891-1921 közötti időszakban ötször Olaszország miniszterelnöke; a századelő olasz politikájának egyik legmeghatározóbb alakja. Giolitti már 1911 augusztusában azt a feladatot adja Pollio olasz vezérkari főnöknek, hogy végezzen számításokat egy esetleges Líbia elleni katonai invázió méreteit illetően. Az olaszok azzal számolnak, hogy az észak-afrikai török helyőrségek létszáma összesen kb. 3-4 ezer főre rúg, melyhez hozzászámítják az arabok ellenállásának erejét is. Ugyanígy tudnak a Kirenaikában igen erős Szanuszi rendről is, melyet szintén a potenciális ellenfelek közé számítanak. Ennek megfelelően Pollio huszonkétezer fős olasz expedíciós sereggel számol, Giolitti viszont ennek legalább a dupláját szeretné.

¹⁵ Antonino Paternò, San Giuliano márkija (1852-1914); 1905-1906 és 1910-1914 között Olaszország külügyminisztere.

ellenére szeptember 26-án a *Derna* kirakodik.¹⁶ Ez az eset szolgáltat ürügyet az olaszoknak egy azonnali cselekvésre: 1911. szeptember 26-án Giolitti megszerzi a király hozzájárulását egy ultimátum küldéséhez, melyre még aznap sor kerül, s melyet másnap, 27-én adnak át Konstantinápolyban (ez egyben a jelen kiadványban szereplő első dokumentum).

Tekintve, hogy az ultimátum eleve olyan szövegezésű, hogy meglehetősen kevés mozgásteret hagy a törököknek, 27-én a római kormányzat a háborúra való felkészülés szellemében az expedíciós erők főparancsnokává Carlo Caneva tábornokot, a flotta parancsnokává pedig Aubry admirálist nevezi ki. Faravelli altengernagy vezetésével tizenkét hadihajó azonnal el is indul Tripoli felé, Abruzzi herceg ellentengernagy vezetése mellett pedig egy másik flottaegység a Jón-tengerre hajózik, s ugyancsak szeptember 27-én Tarantóba érkezik.

A várakozásnak megfelelően a török válasz elutasító; a Birodalom nem hajlandó lemondani utolsó afrikai birtokairól. Az ifjútörökök ezzel egyidejűleg az európai nagyhatalmakhoz is felhívást intéznek, ám azok semleges állásponton állnak (lásd a kötetben szereplő második és harmadik dokumentumot). A török elutasítás szeptember 29-én érkezik meg Rómába, s még aznap sor kerül a hadüzenetre.

Mintegy harmincötezer fős olasz expedíciós sereg kel útra Afrika felé, mellyel szemben egy alig négy-ötezres török helyőrség áll.¹⁷ Az olasz erőfölény a Földközi-tengeren még szembeötlőbb: a világviszonylatban is jelentős olasz flotta csak és kizárólag a Földközi-tenger térségében összpontosul, mellyel szemben a törökök gyakorlatilag semmit sem tudnak felmutatni.¹⁸

¹⁶ A törökök az olasz jegyzékre azonnal reagálnak, és gazdasági garanciákat kínálnak fel Olaszországnak.

¹⁷ Az adatok eltérőek: más források a török reguláris erők nagyságát Észak-Afrikában kb. 10000-re teszik.

¹⁸ A háború kitörésekor a viszonylag jelentéktelen és elavult török flotta Bejrútban állomásozik. Ennek megsemmisítésére azonban Giolitti politikai okokból nem gondol, hiszen az olasz kormány a nagyhatalmak felé szavát adta a háború lokalizálására.

Az első összecsapásra Abruzzi herceg hajóhada és néhány török hajó között kerül sor az Aktion környéki Prevezánál. Az olaszok ezek után arról tájékoztatják az európai nagyhatalmokat, hogy hadműveleteiket kizárólag Észak-Afrikára korlátozzák, s igyekeznek megátolni a háború kiszélesedését.

Szeptember 30-án az olaszok blokád alá veszik Tripolit, október 3-5. között pedig lövetik a várost. Október 4-én elesik Tobruk, 5-én Tripoli, majd október első három hetében a nagyobb tengerparti városok mind olasz megszállás alá kerülnek: elesik Derna, Homsz és Bengázi is. A törökök azonban mégis bizakodóak: meggyőződésük, hogy a Líbia belsejébe visszahúzódó török helyőrségi csapatok és a helyi arab törzsek együttes ellenállásával meg lehet állítani az olaszokat.

Az olasz expedíciós erők sem a környezeti feltételekre, sem pedig az ellenség gerillaharcára nem készültek fel, ami rögtön meg is mutatkozott abban a pillanatban, amikor a part menti városok könnyű meghódítása után az olasz hadsereg szemben találta magát az ország belsejével. 1911. október 23-26. között komoly összecsapásokra kerül sor al-Haninál (Tripoli mellett) arabok és olaszok közt, november 28-án Bengázi körül három összecsapás zajlik le, s mindkét fél komoly veszteségeket szenved. A dernai török helyőrség a város eleste után a hegyekbe vonul vissza, s a helyi lakosság támogatása, a helyszínen pedig Enver pasa és Musztafa Kemal,¹⁹ valamint Ahmed as-Saríf asz-Szanúsi vezetésével eredményesen állnak ellen minden olasz támadásnak: 1911. október 8-án és 1912. március 3-án Enver csapatát mér az olaszokra. Tobruk mellett 1912. március 3-án és július 17-én kerül sor komolyabb összecsapásokra arabok és olaszok között: a harcok hevesességét jelzi, hogy itt leli halálát az olasz Salsa tábornok is. A heves ellenállás eredményeképpen az olaszok a háború első hat hónapjában a kezdeti pozícióikhoz képest képtelenek előre törni.²⁰

Olaszország azonban, megpróbálva véget vetni a háborúnak, 1911. november 4-én királyi dekrétumban tudatja a világgal, hogy annektálja Tripolitániát és Kirenaikát. A dekrétum önmagában

¹⁹ A későbbi Kemal Atatürk, a modern Törökország atyja.

²⁰ Az olaszokat a közben kitört kolera is hátráltatja.

természetesen semmilyen különös hatással nem jár: a törökök mindenesetre válaszul azt hozzák az egész világ tudtára, hogy a királyi dekretum *de facto* és *de iure* is nem több üres papírnál (lásd a kötetben szereplő negyedik és ötödik dokumentumot).

A háború elhúzódsát látva az olaszok november 3-án újabb korosztályt hívnak fegyverbe, s a háború kezdetén 35000 fős olasz expedíós sereg létszáma a háború végére százézerre duzzad.²¹

Januárban a törökök a Vörös-tengeren keresztül próbálnak meg utánpótlást juttatni Líbiába: a régi hajókból álló konvojt azonban január 7-én három olasz hadihajó szétveri.²²

Érdekes fejlemény, hogy 1912. január 15-én és 18-án Olaszország feltartóztat két, francia zászló alatt haladó hajót, melyek Tunisz felé tartanak. Az első hajót annak ürügyén tartóztatják fel, hogy az repülőgépet szállít Törökországnak, a másodikat pedig azzal, hogy fedélzetén 29 török hivatalnok utazik. Az olaszok mindkét hajót lefoglalják, mire január 22-én Franciaország a hágai nemzetközi bírósághoz fordul a sérelem orvoslása érdekében. Az első hajót az olaszok csak akkor hajlandóak elengedni, amikor végleg tisztázódik, hogy a repülőgép Tuniszba tartott, a másodikat pedig csak akkor, amikor egyértelműen kiderül, hogy a török tisztviselők a Vörös Félhold tagjai.²³

E diplomáciai affér mindenesetre rávilágít arra, hogy a háború további elhúzódsa újabb nemzetközi problémákat vethet fel. A

²¹ Giolitti emlékirataiban a kezdetben bevetett erők számát 35700 főben adja meg, mely erőkhöz négy repülőgép is csatlakozik. A háború végére vonatkozólag azonban Giolitti azt állítja, hogy az expedíós erők száma túlnőtt a nyolcvanezren.

²² Érdekes fejleménye a háborúnak, hogy az olaszok fegyverrel és pénzzel támogatnak egy bizonyos Idriszt, aki Mekka és Jemen közt lázítja az arab törzseket a török uralom ellen. A dolognak az a különös érdekessége, hogy ez az Idrisz valamilyen fokon rokonságban áll a kirenaikai Szanúsiakkal; Olaszország számára tehát különösen értékes.

²³ A két szóban forgó hajó a *Carthage* és a *Manouba*. A *Manouba* fedélzetén utazó 29 török hivatalnok közül egy utólagos vizsgálat kideríti, hogy közülük 27 valóban a Vörös Félhold tagja. Ekkoriban kerül sor egy harmadik francia hajó (*Tavignano*) feltartóztatására is, közvetlenül Tunisz partjainál. A franciák ebben az esetben is nemzetközi bírósághoz akar fordulni.

Monarchia és Németország korábban már arra ösztönözte a harcoló feleket, hogy Olaszország *de facto* uralma mellett maradjon meg a szultán formális szuverenitása, ám a novemberi királyi dekrétum komoly akadályt gördít egy ilyen megoldás elé.

1912. februárjában Giolitti újra összehívja a parlament alsóházát, s szavazásra bocsátják az annexióról szóló dekrétumot. A törvényt az alsóház 440:36 arányban, a szenátus pedig teljes egyhangúsággal szavazza meg²⁴ (lásd a kötetben szereplő hatodik dokumentumot, az annektálás szükségességének indoklásáról).

Olaszország a háború végének előbbre hozatala érdekében amellet dönt, hogy - a korábbi ígéretekkel szemben - a hadműveleteket nem csupán Észak-Afrikára korlátozza.²⁵ 1912. február 24-én Paolo Thaon di Revel tengernagy Bejrútnál elsüllyeszt egy török hadihajót és ágyúzza a várost.²⁶ Ez az akció arra készíti Franciaországot, hogy még inkább sürgesse a háború befejezését, ezért február 28-án közvetíteni próbál a harcoló felek közt.

Március 18-án Giolitti utasítására a tengerészeti miniszter, Pasquale Leonardi Cattolica előkészületeket tesz a Dardanellák megtámadására. Az a hír, hogy Olaszország a háborút a Balkán közvetlen szomszédságára, a szorosok közelére akarja kiterjeszteni, heves ellenzésre talál mindenekelőtt a Monarchiában. Olaszország szerint az akció, beleértve szigetek esetleges elfoglalását az Égei-tengeren, nincs ellentétben a hármas szövetség 1887-es kiegészítésének értelmezésével, míg a Monarchia vezető körei egy ilyen akciót természetesen azzal ellentétesnek találnak. A helyzet „mentése” érdekében, s az egymással szövetséges Olaszország és Ausztria-Magyarország egymás közti vitájára áthidaló megoldást keresendő 1912 márciusában II. Vilmos Velencében találkozik III.

²⁴ Történt mindez annak ellenére, hogy mindaddig egyetlen európai nagyhatalom sem reagált kedvezően a királyi dekrétumra.

²⁵ 1912. február 7-8-án Giolitti személyes megbeszélést folytat Caneva tábornokkal, aki felvázolja neki azokat az okokat, melyek a líbiai hadműveletek lassúságát eredményezik. Ezek után születik meg a döntés arról, hogy a korábbi ígéretekkel szemben a hadműveleteket ki kell terjeszteni az Égei-tenger térségére is.

²⁶ A Török Birodalom belső válságát csak fokozza, hogy februárban Jemenben is felkelés tör ki.

Viktor Emánuellel, s vállalja, hogy nyomást gyakorol a Monarchiára egy égei-tengeri olasz akció kedvéért.

Április 14-én az olasz flotta elindul a szorosok felé,²⁷ majd április 18-19-én lövik is a Dardanellákat. Erre a Török Birodalom lezárja a tengerszorosokat, s csupán a nagyhatalmak hosszas unszolására hajlandó azokat később újból megnyitni.²⁸ Április 23-án Olaszország elfoglalja a Dodekanisosz szigetcsoporthoz tartozó Asztipália szigetét, május 4-én Ameglio tábormok partra száll Rodosz szigetén, melynek török helyőrsége május 17-én kapitulál. Olaszország májusban még a Dodekanisoszhoz tartozó más szigeteket is elfoglal.²⁹

A Dardanellák és a Dodekanisosz elleni katonai akció célja eredetileg a háború többfrontossá: tételével annak minél előbbi befejezése volt.

Mindazonáltal ez az összetett katonai akció heves ellenzésre talált a többi európai nagyhatalom részéről; a külügyminiszter San Giuliano éppen ezért április 28-án utasítja az európai fővárosokban az olasz nagyköveteket, hogy ragaszkodjanak ahhoz az állásponthoz: Olaszország nem tűr korlátozást égei-tengeri akcióit illetően.

Nagy-Britannia ellenben annak ad hangot, hogy a Dodekanisoszt Olaszország nem tarthatja meg magának. Franciaország, mint azt már fentebb láttuk, nem ellenzi Líbia elfoglalását, de Olaszországnak szerinte is le kell mondania a szigetek megtartásáról. A Monarchia, mint ezt már láttuk, azonnal tiltakozik a szigetek elfoglalása ellen, s a hármas szövetség pótszerződésére hivatkozva a *status quo* megbontása miatt kárpótlást követel magának. Az olasz kormány, látva a nemzetközi visszhangot, hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni a törökökkel: 1912 májusában Giolitti Giuseppe Volpi³⁰ személyén

²⁷ Az égei-tengeri akcióról április 12-én tájékoztatják a Monarchiát, az akciót magát „további halasztást nem tűrőnek” minősítve.

²⁸ Olaszországgal szemben a török ellenintézkedés az, hogy a Birodalom egész területéről kitiltják az olasz állampolgárokat. (Ez az intézkedés Konstantinápolyban mintegy 20, a Birodalom egyéb területein további 50 ezer embert jelent.)

²⁹ Május 12-én elfoglalják Kósz és kilenc másik szigetet.

³⁰ Giuseppe Volpi (1877-1947); iparosként az olasz gazdasági behatolást szorgalmazza Törökországban és a Balkánon. Később Tripolitánia kormányzója (ld.

keresztül „a legnagyobb körültekintéssel” előkészítő tárgyalásokat kezdeményez Konstantinápolyban, hogy kipuhatolja a törökök hajlandóságát a békére. Volpi június 10-16. között személyes tárgyalásokat folytat a törökökkel, de ekkoriban azok még meglehetősen hajlíthatatlannak mutatkoznak. Az mindenesetre kiderül, hogy ekkorra már a törökök is úgy gondolják, észak-afrikai tartományaik számukra végérvényesen elvesztek, de azt is jól látják, hogy Olaszország még távolról sem hódította meg azokat teljesen. Június második felében úgy tűnik, a törökök egyfajta autonómiát szeretnének a két tartomány számára, vagy esetleg a partvidék átengedését Olaszországnak.

Június 27-én mindenesetre Olaszország azzal fordul a Monarchiához, hogy az elfoglalt szigeteket nem kívánja annál hosszabb ideig megszállva tartani, mint amennyire az szükséges.

Mivel azonban a törökök - bár a Dardanellek elleni akció és a Dodekaniszosz elfoglalása őket is meglepte - nem engednek álláspontjukból, sőt, folyamatos harcok dúlnak Észak-Afrikában, figyelmet érdemel Pollio olasz vezérkari főnök 1912. június 29-ei emlékeztetője Giolittihez, melyben újabb, még kiterjedtebb katonai akciókat javasol (ez a kötetben szereplő hetedik dokumentum).

Pollio határozottan egyedül marad az emlékeztetőjében megfogalmazott álláspontjával, ugyanis július 12-ével a tárgyalások Olaszország és a Török Birodalom között Svájcban (Lausanne-ban) hivatalosan is kezdetüket veszik: az olasz küldöttséget már ekkor Volpi, Guido di Fusinato és Pietro Bertolini³¹ alkotják; a török küldöttséget pedig Szaid Halim pasa, az államtanács elnöke vezeti.³²

Olasz részről a júliusi tárgyalások alatt felmerül, hogy fogadják el a szultán egy vallási képviselőjének jelenlétét Líbiában, vállaljanak

még később), 1925-1928 között pénzügyminiszter. Giolitti Volpi jelentős török kapcsolatai miatt gondolt személyére a közvetítés kapcsán.

³¹ Pietro Bertolini (1859-1920); 1907-1909 között munkaügyi miniszter, 1912 novemberétől 1913 márciusáig a frissen megalapított gyarmatügyi minisztérium első vezetőjeként segédkezik Líbia gyarmat megszervezésében.

³² Szaid Halim pasa a tárgyalások ideje alatt végig a két tartománynak a szultán névelges fősege alatti autonómiájához ragaszkodik.

részt az oszmán államadósságból, mely javaslatokat Giolitti el is fogadja. Ugyancsak felvetődik, hogy Fezzán státusát átmeneti időre hagyják rendezetlenül, illetve, hogy a belső területek csak egy harminc éves időtartam alatt kerüljenek teljesen olasz kézre: ezeket a javaslatokat viszont Giolitti elutasítja; egyedüli tárgyalási alapként a Líbia egésze feletti teljes olasz szuverenitás elismerését fogadva el.³³

A júliusi török kormányváltás félbeszakítja a tárgyalásokat; július 28-án mindkét fél képviselői hazautaznak Svájcból. Az új török kormány szintén hajlandóságot mutat a tárgyalások további folytatására, s ezt előmozdítandó Giolitti leállíttatja a további hadműveleteket az Égei-tengeren.³⁴

Az újabb török delegáció augusztus 12-én érkezik meg a svájci Caux-ba; az új török küldöttséget Mehemed Nabi bej és Rumbejoglu Fahreddin alkotják.³⁵ A tárgyalások ennek ellenére igen vontatottan haladnak: a török delegáció utasítása szerint nem hajlandó lemondani a szultán olyan területek feletti névleges uralmáról, melyet az olaszok még nem foglaltak el.³⁶

Az olasz küldöttséget Giolitti augusztus 25-én azzal az utasítással látja el, hogy javasolják a törököknek a következőt: a Birodalom

³³ Az égei-tengeri szigeteket illetően Szaid Halim pasa július 19-én kijelenti, hogy a szigeteknek a háború végeztével vissza kell térniük a Birodalomhoz.

³⁴ Ugyanakkor fokozzák a nyomást Kirenaikában, ezzel is eloszlatandó a törökök minden reményét Észak-Afrikát illetően.

³⁵ Nabi a Birodalom korábbi szófia-i követe, Fahreddin pedig budapesti főkonzul (ő korábban Rómában is teljesített diplomáciai szolgálatot).

³⁶ Első körben a törökök három javaslatot terjesztenek az olaszok elé: az első kettő szerint Olaszországnak le kellene mondania hódításairól, a harmadik szerint pedig Líbia felett olyasfajta olasz uralom lenne csak elfogadható, mint a franciáké Tuniszban. Az olaszok persze „kapásból” elutasítják mindegyik felvetést. Augusztus 27-én a törökök újabb két javaslattal állnak elő: az első szerint Tripolitánia és Kirenaika autonóm lenne, két kikötő pedig teljes olasz szuverenitás alá kerülne; a második szerint Kirenaika autonóm lenne, Tripolitánia pedig teljes egészében olasz – cserében viszont Olaszország átengedi a törököknek Eritreát. Az olasz delegáció ezt is elutasítja, s azzal „fenyegetőzik”, hogy a hadműveleteket szükség esetén kiterjesztik Arábiára, Kis-Ázsiára és Albániára is, illetve, hogy addig nem adják vissza az égei-tengeri szigeteket, amíg minden török katona és tisztségviselő el nem hagyja Líbiát.

egyoldalúan deklarálja a tartományok függetlenségét, a szultán kinevez egy vallási képviselőt Libiába, közben Olaszország egyoldalúan sértetlenséget szavatoí az arab lakosságnak, míg a Birodalom ugyancsak egyoldalúan szintén sértetlenséget ígér az égei-tengeri szigetek lakóinak. Ekkor már világosan látszik, hogy a törökök inkább presztizsféltésből vonakodnak a megegyezéstől, elsősorban a muzulmán, s még inkább az arab világban tartanak kedvezőtlen visszhangtól a békével kapcsolatban.

Szeptember elején a tárgyalások helyszínét Lausanne elővárosába, Ouchy-ba helyezik át. Szeptember 6-án a török küldöttség azt javasolja, hogy vázoljanak fel egy titkos szerződést, melynek megkötését követhetné a nyilvános békeszerződés. Ezt az olaszok (a maguk fenntartásaival) 10-én el is fogadják: a török kormányzat azonban a következő három hétben semmi további lépést nem tesz a szerződések megkötése érdekében.

Giolitti az újabb „időhúzást” megunva azt az üzenetet intézi a törökökhöz, hogy a török fél hibájából sor kerülhet a tárgyalások megszakadására, ami újabb akciókat eredményezhet az Égei-tengeren.

Enver pasa a további harcok mellett foglal állást, a jobb tárgyalási alap kedvéért: szeptember 14-én és 17-én újabb harcok dúlnak Derna környékén, szeptember 20-án pedig az olaszok elfoglalják és feldőlják a Tripoli melletti Zanzur oázist.

Úgy tűnik azonban, tekintettel a későbbi eseményekre, hogy a tárgyalások egy külső, váratlan erejű eseménynek köszönhetően, s nem a felek kompromisszumra vagy békére hajló akaratából érték csak el céljukat. Ekkoriban, 1912 szeptemberében már komoly jelei voltak a Balkán-szövetség államainak a Török Birodalom elleni hamarosan bekövetkező támadásának, mely helyzetben az albánok lázongása csak rosszabbított. A Balkánon fenyegető háború az olaszokat is megrémíti: attól tartanak, hogy a Monarchia - kihasználva a konfliktust - Olaszország rovására területet nyer a félszigeten. Éppen ezért Giolitti október 2-án memorandumban fordul a török kormányhoz, melyben nyolc napot ad a „megoldásra” az Ouchy-ban tárgyaló török küldöttségnek.

Október 4-én aztán a török kormány elfogad egy tervezetet a titkos

szerződésre.³⁷

1912. október 8-án Montenegro, a Balkán-szövetség tagjai közül elsőként hadat üzen a Török Birodalomnak, melyet rövidesen követ Szerbia, Bulgária és Görögország hadüzenete is.³⁸

Ez a török fővárosban a háborús hangulat eluralkodásához vezet, ami olasz szempontból azzal jár, hogy a tárgyalások újabb késedelmet szenvednek. Olaszország éppen ezért azzal fordul a nagyhatalmakhoz, hogy a maga részéről újabb katonai akciókat tart elképzelhetőnek a Birodalom európai területei ellen.³⁹ Giolitti végső határidőként október 15-e éjfélét szabja meg a szerződés aláírásaként.

A kijelentés (és a háború kitörése a Balkánon) megtette hatását az európai nagyhatalmak diplomáciai berkeiben is: Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és a Monarchia október 14-15-én minden eddiginél nyomatékosabban kéri a törököket az Olaszországgal való béke megkötésére.

Az ún. ouchy-i előbékét 1912. október 15-én délután hat órakor alá is írják, mely a korábbi megállapodásoknak megfelelően tartalmaz egy

³⁷ Ez nagyjából megfelel a Giolitti augusztus 25-ei utasításában szereplőknek. Két megvitatandó pont marad: Giolitti szeretne amnesztiát kicsikarni szövetségeseinek, Idrisznak, a törökök pedig szeretnék, ha Olaszország a Líbiából befolyt jövedelmek arányában részt vállalna az oszmán államadósságból.

³⁸ Eredetileg Szerbia, Bulgária és Görögország egy napon, október 18-án üzentek volna hadat a Birodalomnak, ám ezt a törökök annyival megelőzték, hogy október 17-én már hadiállapotban levőnek nyilvánítják magukat Szerbiával és Bulgáriával. Ezt követi aztán, az eredeti elképzelésnek megfelelően Görögország hadüzenete egy nappal később.

³⁹ Ez a kijelentés már csak azért is érdekes, mert Olaszország Bulgáriával is folytatott tárgyalásokat egy esetleges olasz katonai akcióról a Birodalom európai területei ellen; korábban pedig Montenegro is felkínálta „segítségét” Olaszországnak, de szóba került a balkáni államok közös fellépése is olasz oldalon. Mégis valószínűsíthető, hogy az olaszokat egy ilyen kijelentésre csak az vezérelhette, hogy ezzel is sürgessék a béketárgyalásokat Ouchy-ban. Figyelembe kell venni ugyanis annak lehetőségét, hogy egy olasz támadást a Birodalom európai területei ellen semelyik nagyhatalom nem nézett volna tétlenül. Tény mindenestre, hogy az olasz flotta parancsot kapott az Égei-tengerre való hajózásra, s tervek között szerepelt Szmirma erődítményeinek bombázása és a tengerparti vasúti csomópont, Dedeagacs elfoglalása a Birodalom európai partjai mentén.

birodalmi fermánt (ebben a szultán formálisan teljes autonómiát ad Tripolitániának és Kirenaikának), egy királyi rendeletet (ebben az olasz uralkodó széles körű amnesztiát biztosít Líbia lakóinak, elismeri a szultánt legfőbb vallási vezetőnek s intézkedik Tripolitánia és Kirenaika adminisztratív kormányzatának megszervezésének előkészületeiről) és egy birodalmi irádét (melyben a szultán reformokat ígér az Égei-tenger szigetein s amnesztiát ad a háború alatt elkövetett cselekedetekre vonatkozóan). Az előbéke aláírásakor azonnal tűzszünet lép életbe Líbiában, s a Birodalom a korábbi szokásos normális vámokat vezeti be újra az olasz árukkal szemben. Az ouchy-i előbéke negyedik számú függeléke maga az október 18-án életbe lépő lausanne-i béke szövege.⁴⁰

A szultán 16-án aláírja a fermánt és az irádét, s ezeket már másnap nyilvánosságra is hozzák, az olaszok pedig ugyanaznap kiadják a királyi dekrétumot.⁴¹

Október 16-án Oroszország, 17-én a Monarchia, 18-án Németország, 19-én Nagy-Britannia; majd néhány nappal később Franciaország is elismerik Olaszország Líbia feletti szuverenitását, s ezzel párhuzamosan megkezdődik a török csapatok kivonása Líbiából.

A háborút lezáró béke azonban távolról sem jelentette, hogy a meghódított Tripolitániában és Kirenaikában Olaszország volt az úr: a béke inkább kezdetét jelentette egy hosszú évekig tartó harcnak, mely a tartományok belsejében élő nomád törzsek megtörését célozta.

⁴⁰ Érdekes a béke 2. cikkelye, mely szerint kölcsönös csapatkivonást kell végrehajtani: a törököknek ki kell vonulniuk Észak-Afrikából, az olaszoknak pedig a Dodekanisosz megszállt szigeteiről. Utóbbi sokáig elmarad; Olaszország egyre inkább ragaszkodni látszik a szigetekhez. A Balkán-háborúkat lezáró békeszerződések egyike sem rendezte a szigetek sorsát, melyet az I. világháború kitérőse még jobban elodáztat. Az 1915-ös londoni egyezményben az antant egyebek mellett a Dodekanisoszt is Olaszországnak ítéli; ezt a Törökországgal kötött 1923-as lausanne-i béke ugyancsak megerősíti. 1932. január 4-én és december 28-án két szerződés születik Olaszország és Törökország közt a szigetek és Anatólia közt a határ pontos meghúzásáról. A Dodekanisosz csak 1947-ben, a II. világháborút lezáró békeszerződéssel kerül Görögországhoz.

⁴¹ A szultán egy külön dokumentumban amnesztiát biztosít Idrisznak is Arábiában.

4. Líbia pacifikálása és az olasz uralom⁴²

A lausanne-i békeszerződés aláírása után a helyi arab-berber lakosság java része gyakorlatilag az iszlám elárulásaként értelmezte a békeszerződést, s Kirenaikában a Szanúsi-rend vezetése alatt (alkalmanként az Észak-Afrikában maradt török csapatmaradványokkal) azonnali harcba szállt az olaszokkal.

A Szanúsi vallási rend megalapítója Mohamed bin Ali asz-Szanúsi, aki 1787-ben Orán környékén született. A kor neves iszlám iskoláiban nevelkedett, s meggyőződésévé vált, hogy az iszlám előtt a jövőben egyetlen járható út van: visszatérni a gyökerekhez. Ebben a hitében Mohamed 1837-ben Mekka közelében saját iskolát teremt, ám a török hatóságokkal való összeütközései miatt visszatér Észak-Afrikába. Eredeti szándékai szerint Algériában építette volna ki rendjének alapjait, ám a francia gyarmatosítás ebben is megakadályozta, ezért székhelyét Kirenaikába tette át, ahol korábbi utazásainak köszönhetően már jelentős népszerűsége tett szert tanaival a helyi nomád törzsek között. 1843-ban így al-Bajdában (Kirenaika) megalapítja első iskoláját, melyet a későbbiekben számos másik követ szerte a vidéken. A rend e központjai iskolaként, karavánszerájként, bíróságként stb. működtek. Mohamed 1859-ben bekövetkező halála előtt a rend központját al-Dzsagbúba, a Tobruktól 300 km-re délre található lakatlan oázisba helyezi át, mely lépéstől azt remélte, hogy tanai közelebb kerülnek Szudánhoz is. Fia, Mohamed, aki a rend élén követte, energikusan terjeszti Észak-Afrikában a rend befolyását, 1895-ben székhelyét al-Dzsagbúbból 650 km-re délre, a Kufra-oázisba helyezi. E tevékenysége közben összeütközésbe kerül a francia gyarmatosítókkal, akik ellen szent háborút hirdet. A rend történetében ez az első alkalom, hogy európaiak ellen fegyveres harcot vállalnak követői. Amikor Mohamed

⁴² Az alábbi fejezet nem tartozik ugyan szorosan a jelen kiadvány témaköréhez, mégis szükségesnek éreztem, hogy röviden felvázoljam a líbiai ellenállást 1912 után is, s ugyanígy, hogy szerény keretek között bemutassam a líbiai olasz uralmat, egészen az önálló és egységes Líbia megalakulásáig. Mindezt elsősorban a Szanúsi-rendnek az egész korszakon átívelő kulcsszerepe teszi talán leginkább indokolttá.

1902-ben meghal, Észak-Afrikában és Arábiában a rendnek kiterjedt hálózata van: mintegy 146 alközponttal rendelkezik, Kirenaikában pedig úgyszólván teljes elismerésnek örvend a beduinok között. Mohamedet régensként Ahmed as-Saríf követi, aki unokaöccse, Mohamed Idrisz asz-Szanúsi⁴³ helyett vezeti a rendet. Ahmed tovább harcol a franciák ellen, ám ez a rend nyugat-afrikai pozícióinak elvesztését eredményezi.

Kirenaikában a lausanne-i béke után az ellenállás vezetőjévé így Ahmed válik, aki ellen az olaszok szinte azonnal offenzívát indítanak Dernától délre: 1913. május 16-án azonban (mely a török csapatkivonás után az első arab-olasz összecsapás) vereséget szenvednek. Ahmed a szultáni fermánra hivatkozva deklarálja egy Szanúsi kormányzat létrejöttét; ezzel párhuzamosan Tripolitániában - melynek ellenállása a rend jelenlétének viszonylagos hiánya miatt kevésbé volt megszervezett, arab nacionalisták szintén egy önálló Tripolitánia kikiáltásán gondolkoznak, esetleg olasz közreműködés mellett. Ugyanakkor Szulejmán Barúni, egy berber származású politikus (korábban a török parlament tagja) kikiált Garjan vidékén egy rövid életű berber államot.

Tripolitániában az olasz offenzíva a lakosság megosztottsága miatt határozottan gyorsabban halad előre 1913-ban: Miani olasz ezredes vezetése mellett egy expedíciós sereg megnyitja az utat Fezzán felé.⁴⁴ 1914-ben azonban az arab ellentámadás Ramada asz-Szuvajhili vezetésével Fezzánban sikeresen számolja fel az olasz előnyomulást és az elszigetelt olasz helyőrségeket; 1915 áprilisában pedig Szirtisz vidékén okoz komoly veszteségeket a visszavonuló olaszoknak.

Olaszország 1915. májusában az antant oldalán belép a világháborúba, s Ahmed segítségre lel a központi hatalmaktól: Németországtól és a Török Birodalomtól tanácsadókat, tiszteket, fegyvereket és utánpótlást kap. A központi hatalmak elgondolásaiban a Szanúsiaknak az észak-afrikai brit és olasz pozíciókat kellett volna

⁴³ A későbbi Idrisz, Líbia királya (1951-1969).

⁴⁴ Ennek legfőbb oka a fentebb már említett francia előretörés a Tibesztiiben és Borkuban, illetve ennek további előhaladásának megakadályozása.

gyengíteni. Ennek az elgondolásnak megfelelően 1916-ban török tisztek vezetése mellett a rend csapatai betörnek Egyiptomba, ám kezdeti sikerek után súlyos vereséget szenvednek. Ennek hatására Ahmed lemond a rend vezetéséről Idrisz javára, ő maga pedig egy német tengeralattjárón a Török Birodalomba távozik.

Idrisz változást jelentett a rend élén annyiban, hogy antantbarát érzelmeivel a britekkel és olaszokkal való megegyezést kereste: 1916-ban Kirenaika nevében tárgyalásokat kezd az antanttal. A felek közti megállapodás 1917 tavaszán inkább fegyverszünet jellegű volt, mely szerint Olaszország és Nagy-Britannia elismerte Idrisz Kirenaika belső területeinek emírként azzal a feltétellel, hogy a kirenaikai parti települések és Egyiptom elleni támadásait a rend szünetelteti.

Ezek után nem sokkal, 1918-ban Miszuratóban formálisan kikiáltják a Tripolitániai Köztársaságot Ramadan asz-Szuvajhili vezetésével.

Idrisz és asz-Szuvajhili ilyen fokú önállósodása világosan jelzi, hogy Olaszország – noha a világháborúból a győztesek oldalán került ki, mégis olyan belső problémákkal küszködik, melyek következtében gyarmatain képtelen rendet tartani. A helyzet valamelyes legalizálására 1919. tavaszán Tripolitánia és Kirenaika külön tartományi státust kap, míg Fezzán ugyanakkor katonai területnek minősül. Az olasz parlament döntése alapján Tripolitániában és Kirenaikában tartományi parlamentek jönnek létre, az olasz kormányzók által kinevezett tanácsadó szervekkel egyetemben.

1920. októberében Olaszország és Idrisz megújítja szerződését: ebben az olaszok ismételten elismerik Idrisz Kirenaika belső területeinek emírként, sőt, a kirenaikai tartományi parlamentben az olaszok helyeket biztosítottak a Szanúszi-rend képviselőinek is. Idrisz a szerződés értelmében megtarthatta seregét is, de annak az olaszokkal együtt ún. egyes táborokban kellett állomásoznia.

Tripolitániában ugyanakkor más volt a helyzet: ez a tartomány távolról sem volt olyan összefogott, mint Kirenaika a Szanúszi-rend vezetése alatt. A legjelentősebb tripolitániai nacionalista vezető Ramadan asz-Szuvajhili a Tripolitániai Köztársaság uralmát

megkísérli kiterjeszteni ellenfelei⁴⁵ mind nagyobb körére, ám 1920 augusztusában egy összecsapásban maga is elesik. A „tripolitániai nemzetet” képviselő ún. Nemzeti Kongresszus 1920-ban az olasz csapatok kivonását követelte, a miszuratai köztársaság kormányzótanácsa pedig a Líbia egésze feletti joghatóságot. Összességében azonban a miszuratai köztársaság meglehetősen megosztott volt.

Kihasználva az ellentéteket, az új kormányzó, Volpi,⁴⁶ energikusan lát neki Líbia „újrahódításának”: felrúgva a megállapodásokat, ismét fegyverhez nyúl. Ebben neki segédkezet Rodolfo Graziani⁴⁷ nyújtott, aki 1922. november 7-én sikerrel elfoglalja Tripolitániában Garja városát. Egy másik olasz hadsereg 1923. február 20-án megtámadja Miszuratát.

1922 elején a tripolitániaiak találkozást szerveznek Idrisszel, akinek felkínálják a Tripolitánia emírje címet. Idrisz eleinte nemigen tudott mit kezdeni az ajánlattal: Tripolitániában a Szanúsiak nem is voltak annyira népszerűek. Ennek ellenére, mivel eddigre az egyetlen számba jöhető vezetőként csakis ő maradt, s 1922 novemberében elfogadta az ajánlatot. Ez természetesen egyet jelentett azzal, hogy Olaszország Tripolitánia után hamarosan Kirenaikában is offenzívát indít; ezért Idrisz 1922. december 21-én Egyiptomba menekül. A rend vezetését testvérére, ar-Ridára, a fegyveres erőkét pedig Omar al-Mukhtarra hagyja.

1923-ban az olaszok Bengázi körül is támadásba lendülnek, Tripolitániában pedig 1924 júniusára gyakorlatilag az összes termőterületet saját uralmuk alá hajtják: az ellenállás így Tripolitániában végleg talaját veszti. Emilio de Bono⁴⁸ tábornok és

⁴⁵ Egyik legfőbb ellenfele az a Barúni, aki a világháború ideje alatt a Török Birodalom tripolitániai kormányzójaként tevékenykedik.

⁴⁶ Volpi 1921 júliusától 1925 júliusáig Tripolitánia kormányzója.

⁴⁷ Rodolfo Graziani (1882-1955); 1936-ban Abesszínia alkirálya, 1941-től az olasz kelet-afrikai csapatok főparancsnoka.

⁴⁸ Emilio de Bono (1866-1944); 1925 júliusa és 1928 decembere közt kormányzó, 1929-től gyarmatügyi miniszter, 1935-ben előkészíti az Abesszínia elleni támadást, ahol utána Badoglio veszi át tőle a hadműveleteket. 1944-ben kivégezték.

Pietro Badoglio⁴⁹ marsall kormányzósága alatt Graziani vezetésével tovább folyik az olasz előnyomulás: a légi- és mérgezgáz-támadások 1929 végére, 1930 elejére megtörik Tripolitánia belső területeit és Fezzánt is.

A kirenaikai ellenállás további gyengítésére az olaszok tárgyalásokba bocsátkoznak Mukhtarral: maga Badoglio is találkozik vele 1929. július 19-én.

Mukhtar azonban rövid tárgyalások után visszatér a harchoz. Mivel pedig Graziani - jobbra eritreai seregével - képtelen nyílt csatára kényszeríteni a Szanuszi csapatokat, újszerű technikát alkalmaz. 1930-ban az egyiptomi határ mentén 300 km hosszan egy másfél-két méter magas és három méter széles szögesdrót akadályt húzat fel, hogy megfossza Mukhtar egyiptomi utánpótlásaitól. Ezzel egy időben módszeresen nekilát annak, hogy Mukhtar emberanyagától is megtizedelje: a vidék nomádjait koncentrációs táborokba összeterelve birtokba veszi a kutakat és oázisokat is. A nagy táborokban (al-Makrún, Szulúk, al-Agajla, al-Barajka stb.) rengeteg ember zsúfolódik össze. 1930-32 között pl. az al-Barajka táborban - olasz források szerint - összegyűjtött nyolcvanezer emberből az embertelen körülmények között (betegség, éhség, szomjúság és kimerültség) mintegy harmincezer meg is hal.

1931. szeptember 11-én az olaszok elfogják az idős (ekkor kb. 73 éves) Mukhtar, egy rövid bírósági eljárásban halálra ítélik, majd szeptember 16-án Szulútkban (honfitársai szeme láttára) felakasztják. Utóda, Juszuf Abu Ráhil még fél évig harcol az olaszok ellen, aztán feladja a küzdelmet, s Egyiptomba való átszökése közben leli halálát.

1932. január 24-én Badoglio bejelenti Líbia elfoglalását és meghódítását.

1934-ben az olaszok Tripolitániát és Kirenaikát négy tartományra osztják (Tripoli, Miszurata, Bengázi és Derna), mely formálisan mind a Líbia nevű gyarmat részei. Fezzán - Dél-Tripolitánia néven -

⁴⁹ Pietro Badoglio (1871-1956); 1925-től az olasz fegyveres erők vezérkari főnöke, 1926-tól Olaszország marsallja. 1929 januárjától 1933 decemberéig kormányzó Líbiában, 1935-36-ban Abesszínia meghódítója. 1943 júliusában Mussolini helyett ő a miniszterelnök s a fegyverszünet előkészítője.

továbbra is katonai igazgatás alatt áll.

1934-ben egy angol-olasz-egyiptomi megállapodásnak köszönhetően Angol-Egyiptomi Szudánból Líbiához csatolnak egy darabot; a következő évben pedig egy francia-olasz megállapodás keretében mintegy 100 km-rel délebbre helyeződik a Líbia és Csád közötti határ.

Amint a gyarmatosítás előrehalad, az olasz kormányzat egyre inkább azon fáradozik, hogy még az olasz-török háború előtti reményeknek megfelelően Olaszország „negyedik tengerpartjává”⁵⁰ varázsolja Líbiát. Az első időszakban a kisajátított termőterületek vagy állami kezelésben maradtak, vagy hatalmas földbirtokokként egy tömbben kerültek új olasz földbirtokosok kezére: 1929-re több, mint 58000 hektárt sajátítottak ki.⁵¹ A nagy földbirtokosokat kötelezték, hogy e területekre olasz bevándorlókat telepítsenek, de a segélyek és kedvezmények ellenére is hosszú ideig csak mintegy 2300 olasz család települ át Líbiába, ami messze alulmúlta a hivatalos olasz reményeket.

Éppen ezért a kormányzat saját kezébe veszi a telepítések ügyét, ám azok igazából csak 1932 után indulnak be. A cél huszonöt év alatt mintegy háromszázezer olasz letelepítése az új gyarmaton: 1936-ig mintegy 85000 áttelepülőről beszélhetünk, hatalmas állami ráfordítások mellett.

Italo Balbo főkormányzó⁵² újabb telepítési programmal áll elő: 1938 októberében egyetlen konvojval húszezer telepest hoz át Líbiába, akiket 1939-ben újabbak követnek. 1940-re a Líbia olasz lakosság száma eléri a 110000 főt.

⁵⁰ A Tirrén-tenger, az Adria és Szicília partjai után Líbia lenne a „negyedik tengerpart.”

⁵¹ Tripolitániában a termőterületek fele, Kirenaikában még ennél is nagyobb hányada kerül olasz földbirtokosok kezére.

⁵² Italo Balbo (1896-1940); 1929-1933 közt a légierő minisztere, 1934-1940 közt Líbia főkormányzója. Ugyan ellenzi Olaszország belépését a második világháborúba, mégis kinevezik az észak-afrikai csapatok főparancsnokává. 1940. június 28-án repülőgépet tévedésből olasz tüzérség lövi le. A főkormányzói cím 1937-ben első konzulivá módosul, aki mellett egy főtanács játszik konzultatív szerepet, melyben arabok is jelen lehetnek.

1939-ben Tripoli, Miszurata, Derna és Bengázi tartományai Olaszország integráns részévé, annak 19. régiójává válnak.

Ezzel egy időben viszont a líbiai őslakosság a gyarmati háború éveit megítézelődött,⁵³ s az olasz elképzelések szerint amúgy is az ország belső területei felé kellett szorulnia: a termékenyebb parti sáv az olasz telepéseknek lett fenntartva.⁵⁴

Az olaszok líbiai jelenlétük alatt nem teremtettek nagy ipari üzemeket, jobbra a meglévő ipart fejlesztették. Tripoliban létesült egy kis halfeldolgozó üzem, 1923-ban pedig egy dohánygyár. Valamelyest nőtt az olívaolaj feldolgozásának üteme,⁵⁵ a sótermelés az 1927-es 14000 tonnás szintről 1934-re 50000 tonnára nő. 1923-ban Tripoliban, majd 1929-ben Bengáziban új cipőgyárak alakulnak. Érdemes megemlíteni az építőipari termékek gyártásának fejlődését is a korszakban. Az olasz gyarmati uralom ideje alatt Líbiában közel 800 üzem létezik, ezek többsége Tripoliban.⁵⁶

Jelentősebb beruházások születnek az infrastruktúrában: 1913-1936 között 870 millió lírát költ az olasz kormányzat utakra, vasutakra,⁵⁷ a vízellátás javítására, közművesítésre, kikötőkre, a távközlési hálózatra, középületekre.⁵⁸

⁵³ Az 1911-es török felmérés szerint Tripolitánia és Fezzán lakossága 576 ezer fő. Ehhez járult Kirenaika negyedmillióra becsült lakossága. Ehhez képest 1929-ben egy felmérés Líbia lakosságát 795 ezerre teszi, egy 1934-es felmérés 700 ezerre, egy 1938-as felmérés 888 400 lelket számol össze, míg egy 1939-es adat csak 751 ezer lakost állapít meg. (A felméréseket különböző nemzetközi vagy olasz szervezetek végezték a különböző időpontokban.) John Wright szerint 1911-1934 között a líbiai lakosság mintegy 175 ezres csökkenésével lehet számolni.

⁵⁴ Fontos megjegyezni, hogy a gyarmati háború ideje alatt az állatállomány is hatalmas veszteségeket szenvedett.

⁵⁵ Az olaszok jelentősen növelik az olívaültetvények nagyságát.

⁵⁶ Líbia 1938-ban külkereskedelmének 90 %-át Olaszországgal bonyolítja le.

⁵⁷ A vasutak hossza az 1914-es szint 230 kilométeréről 1939-re 387 km-re nő.

⁵⁸ 1937-ben készül el az Egyiptomot Tunisszal összekötő nagy parti útvonal, a *Litoranea*, mely azonban elsősorban katonai célokat szolgált. Issawi szerint 1913-1942 között az infrastruktúrában 159 millió dollárt költenek; a közvetlen állami beruházás 71 millió, államkölcsön 35 millió; a magánberuházás értéke 109 millió dollár. A háború után éppen ezért Líbia jelentős mértékben függ a külföldi segínytől és kölcsönöktől.

Mindezzel együtt a líbiaiak teljesen kiszorultak a helyi közigazgatásból, s az olaszok nem is foglalkoztak az őslakosság képzésével és oktatásával sem.⁵⁹ Az ősszlakosság mintegy 10-12 százalékát kitevő olaszoknak 1939-1940-ben 81, a líbiaiaknak 97 általános iskolájuk volt, míg középiskolából hét állt az olasz diákok, három pedig a líbiaiak rendelkezésére.

*

A második világháború beköszöntével a líbiai politikai vezetők ismét abban kezdtek el reménykedni, hogy az új konfliktus talán meghozhatja országuknak az olasz uralom alóli felszabadulást. 1939 októberében Tripolitánia és Kirenaika száműzetésben élő politikusai összeültek az egyiptomi Alexandriában, ahol - az ellentétek ellenére - megegyeztek abban, hogy vezetőjük Idrisz lesz, azzal a feltétellel, hogy maga mellé vegyes összetételű - tripolitániaiakból és kirenaikaiakból álló - tanácskozó testületet választ. A kirenaikai vezetők az ezt követő hónapokban állandó érintkezésekben állnak az egyiptomi angol hatóságokkal, majd amikor Olaszország 1940. június 10-én belép a második világháborúba, azonnal biztosítják a szövetségeseiket támogatásukról. A tripolitániai vezetők kissé vonakodnak elkötelezni magukat ennyire nyíltan az angolok oldalán, de Idrisz szintén az angolokkal való együttműködés mellett foglal állást.

1940 augusztusában a líbiai vezetők újabb ülésén Kairóban formális megegyezés születik az angolokkal való együttműködésről. Ugyanitt Idrisz jelentős cselekvési szabadságot kap az angolokkal való egyezkedésre a Líbia függetlenségéről folytatandó tárgyalások alatt. Az ülésen azt is leszögezik, hogy az angolokkal a líbiaiak a „Szanúsi emirátus” zászlaja alatt fognak együttműködni, s megszületik egy „Szanúsi kormány” létrehozásának gondolata is.

⁵⁹ Érdekes megjegyezni ugyanakkor, hogy maga Mussolini, aki a Líbia megszerzéséért indított háborút annak idején ellenezte, Líbia bennszülött lakosságát mégis előszeretettel nevezte „muzulmán olaszoknak.” Ugyanezt az elnevezést használta Balbo is.

Közben Balbo halála után Grazianit nevezik ki Líbia kormányzójává, aki hosszú ideig vonakodik az Egyiptom elleni olasz támadás gondolatától; Mussolini azonban hajthatatlan, s 1940 szeptemberében az olaszok betörnek Egyiptomba: az offenzíva azonban hamarosan elakad. Mint az a világháború eseménymenetéből jól ismert, a még az év decemberében elinduló angol ellentámadás 1941 februárjára kikapri az olaszokat úgyszólván még Kirenaikából is: Tobruk és Bengázi is brit kézre kerül.

Az 1940 augusztusában Kairóban lezajlott ülés eredményeképpen a britek öt líbiai zászlóaljat szerveznek meg, jobbra a korábbi gyarmati háború arab veteránjaiból. A Líbiai Arab Fegyveres Erők, más néven a Szanúszai Hadsereg az angolok oldalán vesz részt a további észak-afrikai harcokban.⁶⁰ 1942 januárjában a brit parlament alsóházában Anthony Eden brit külügyminiszter elismeréssel beszél Idrisz és követői addigi hozzájárulásáról, mellyel a szövetségeseket támogatták, s leszögezi, hogy a Szanúsziai Kirenaikában nem kerülhetnek többé olasz uralom alá.⁶¹ Hosszas harcok után 1943. január 23-án az angolok elfoglalják Tripolit is, majd néhány nappal később Líbia olasz gyarmat is megszűnik létezni. Tripolitánia és Kirenaika külön angol katonai igazgatás alá kerülnek, melynek keretei között a korábbi olasz törvények vannak életben, sőt, az olasz tisztviselők egy része is hivatalban marad. Fezzánt brit jóváhagyással Csád felől a szabad francia csapatok szállják meg 1943 januárjában, a nyugati határvidéken levő Ghatot Algériához, Ghadameszt Tuniszhoz csatolják. Fezzán igazgatásában nagy szerepet játszik a helyi Szajf an-Naszr család. 1944 -ben Idrisz visszatér Líbiába, de egészen 1947-ig nem telepszik le ott.

Közben a potsdami konferencián döntés születik arról, hogy Olaszország nem kapja vissza egykori gyarmatait. A szovjetek felvetik, hogy Tripolitánia átmenetileg legyen szovjet, Kirenaika brit,

⁶⁰ Az 1942-es Derna-Tobruk körüli harcokban tevőlegesen részt is vesznek, ám általában jóval a front mögött, egyfajta rendfenntartó erőként kerülnek alkalmazásra.

⁶¹ Eden január 8-ai beszédében nem ígér sokat: szó sincs a Szanúsziai által erőltetett függetlenségről, a Tripolitániával (és esetleg Fezzánnal) alkotandó egységről meg még annyira sem.

Fezzán pedig francia mandátum. Az 1947-es párizsi békeben Olaszország lemond gyarmatairól, de Líbia státusa egyelőre nem rendeződik. 1949-ben Ernest Bevin brit és Carlo Sforza olasz külügyminiszter az ENSZ elé tárt tervezetében Tripolitánia olasz, Kirenaika brit és Fezzán francia igazgatás alá kerülne tíz évre, amit a függetlenség követhetne; ám ez a javaslat 1949 májusában elbukik. A Bevin-Sforza-terv elbukása után a britek támogatásával Idrisz egyre inkább önállósítja magát Kirenaikában.

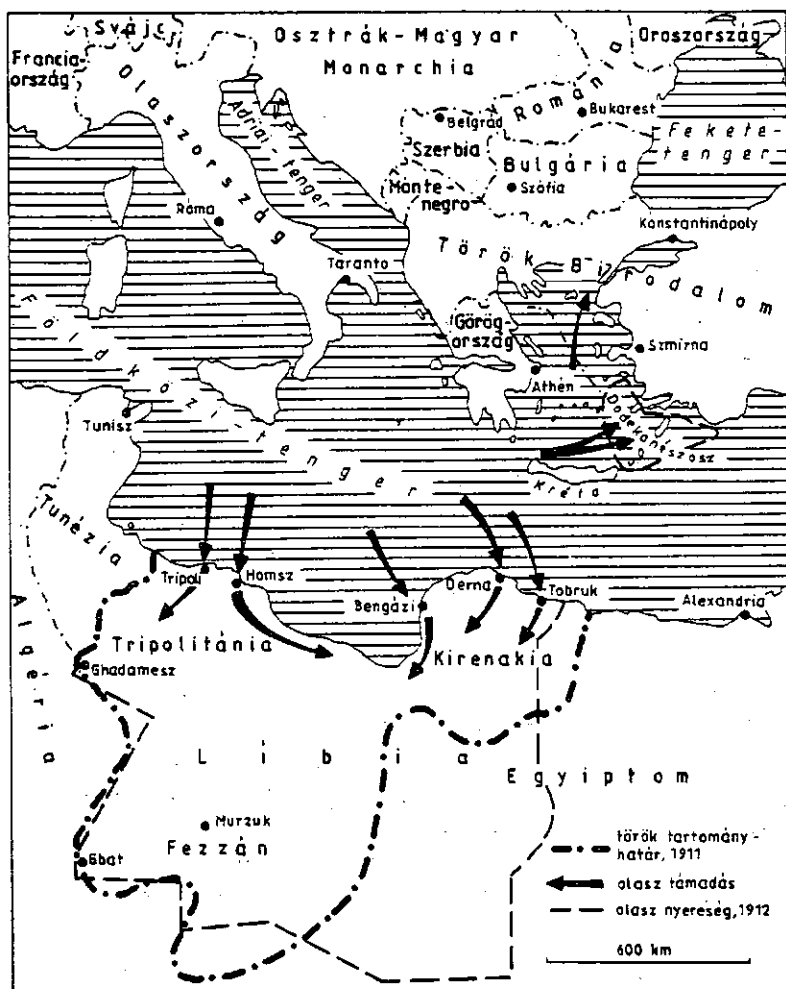
Az ENSZ 1949. novemberi határozata alapján Líbiának 1952. január 1-jétől függetlenné kell válnia. Egy ENSZ-megbízott és a mellé felállított Tizek tanácsa feladata volt a függetlenség előkészítő lépései feletti bábáskodás, melynek eredményeképpen 1950 novemberében összeül a Fezzán, Kirenaika és Tripolitánia egyenlő számú képviselőiből álló Alkotmányozó Nemzetgyűlés, mely az államformát és az állami berendezkedést érintő hosszas viták után 1951 októberében elfogad egy alkotmánytervezetet, miközben a britek és a franciák átengedik a helyi regionális kormányzatoknak a hatalmat. 1951. december 24-én Idrisz Graziani egykori Bengáziban található villájában kikiáltja a független Líbia Egyesült Királyságát.

BIBLIOGRÁFIA

- Benke József: *Az arabok története*. Kossuth, Budapest, 1987.
- Bosworth, R. J. B.: *Italy, the last of the Great Powers: Italian foreign policy before the First World War*. Cambridge University Press, Cambridge, 1979.
- Dictionary of Modern Italian History* (főszerk. Frank J. Coppa). Greenwood Press, Westport, Connecticut - London, England, 1985.
- Diószegi István: *A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939*. História – MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1997.
- Diószegi István: *Nemzetközi kapcsolatok története 1789-1918*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985.
- Galántai József: *Az első világháború*. Gondolat, Budapest, 1988.
- Giolitti, Giovanni: *Memorie della mia vita. Volume II*. Fratelli Treves, Editori, Milano, 1922.
- Header, Harry: *Olaszország rövid története*. Maecenas Kiadó, Budapest, 1992.
- Histoire de la guerre italo-turque 1911-1912. Par un témoin*. Berger-Levrault, Paris-Nancy, 1912.
- Histoire générale de l'Afrique. Volume VII. L'Afrique sous domination coloniale 1880-1935*. Directeur de volume: A. Adu Boahen. Unesco/NEA, Paris, 1987.
- Issawi, Charles: *An Economic History of the Middle East and North Africa*. Columbia University Press, New York, 1982.
- Kis Aladár: *Olaszország története 1748-1940*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.
- Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény)*. Összeállította Pándi Lajos. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
- Libiai kalauz (szerkesztette Iványi Tamás)*. Körösi Csoma Társaság, Keleti Nyelvek Kollégiuma, Budapest, 1988.
- Libya*. Internet: <http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field>
- Libya: The Italian Occupation and the Libyan Resistance*. Internet: <http://home.earthlink.net/~dribrahim/resiste.htm>
- Libya: The Secret Proceedings in the Italians Trial of Libyan Mujahed Omar al-Mukhtar*. Internet: <http://www.libyanet.com/omar001.htm>
- Poincaré, Raymond: *Au service de la France. Neuf années de*

- souvenirs I. Le lendemain d'Agadir 1912.* Libraire Plon, Paris, 1926.
- Poincaré, Raymond: *Au service de la France. Neuf années de souvenirs II. Les Balkans en feu 1912.* Libraire Plon, Paris, 1926.
- Ránki György: *A második világháború története.* Gondolat, Budapest, 1973.
- Storia dell'Italia contemporanea. Volume secondo. L'Età giolittiana.* Diretta da Renzo De Felice, Luccarini, Napoli, 1977.
- The New Cambridge Modern History. Volume XII. The Shiffling Balance of World Forces 1898-1945.* Cambridge University Press, Cambridge, 1968.
- Wright, John: *Libya: a Modern History.* Croom Helm, London & Canberra, 1982.

AZ OLASZ-TÖRÖK HÁBORÚ 1911-1912⁶²

⁶² Natkiel, Richard: *Atlas of 20th Century History*, London, 1982., p. 22. és *Köztes-Európa 1763-1993 (Térképgyűjtemény)*. Összeállította Pándi Lajos, Osiris-Századvég, Budapest, 1995., p. 243.